

УДК 1.14

УЛУТТАР АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕР ТАРИХ БАРАКТАРЫНДА
МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СТРАНИЦАХ ИСТОРИИ
INTERETHNIC RELATIONS IN THE PAGES OF HISTORY

*Алымкулов Б.Н. – окутуучу,
Жалал-Абад мамлекеттик университети*

Аннотациялар: Бул илимий макалада улуттар аралык мамилелер тарыхый жана саясий өңүттө анализденди.

В этой статье анализируются межнациональные отношения с исторической и политической точки зрения.

This article examines the interethnic relations from a political and historical point of view

Кыргыздар Борбордук Азиядагы эң байыркы түрк тилдүү улуттардын бири, өлкөнүн түпкү калкы болуп эсептелет. Башка мамлекеттер сыяктуу эле Кыргызстандын аймагы да ар түрдүү кырдаалдарга кабылган башка этностордун көчүп келип жайгашуусунун негизинде көп улуттуу өлкөгө айланган. Ал эми көчүп келүүнүн болсо объективдүү жана субъективдүү себептерин өлкөбүздөгү илим изилдөөчүлөр, тарыхчылар тастыктап жазышууда. Анткени улуттар аралык маселелер азыркы күндүн актуалдуу проблемаларынын бири болуп, белгилүү ойчулдардын, философтордун, серепчилердин анализдөөчү маселесине айланууда. Мындай проблеманы илимий көз карашта анализдеген белгилүү философ А.Б.Элебаева өзүнүн «Современные состояние межнациональных отношений в Кыргызской Республике: проблемы и перспективы» деген илимий макаласында Кыргызстандагы улуттук-этникалык курам, этностор аралык мамилелер, Кыргызстандын түштүгүндөгү этностор аралык мамиленин өзгөчөлүктөрү, этностор аралык проблемалар жана карама каршылыктар маселелерине кеңири токтолгон. 1897-жылдагы Эл каттоонун маалыматтары боюнча Кыргызстандын аймагында 600 миң адам жашаган. Кыргыздар көбүнчө Нарын аймагында, Ысык-Көлдүн батыш тарабында, Талас жана Чүй областарынын чыгыш жактарында жашашкан. Кыргызстандын аймагына орустардын көчүп келүүсүнүн биринчи этабы Столыпин реформасынын учурунда, XIX кылымдын экинчи жарымында башталган. Орустар негизинен Кыргызстандын түндүгүндө жайгашкан. Кыргызстандын түштүгүнө жайгаштыруу 1893-жылдан башталган. Советтик интернационалдаштыруу жана индустриалдаштыруу саясатына ылайык XX кылымдын 50-жылдарында орустарды көчүрүп келүүнүн экинчи этабы башталат. Негизинен алар шаарларда, өзгөчө Бишкекте, ошондой эле Чүй областынын өрөөндүү райондорунда жана Ысык-Көл областынын чыгыш жактарында жашашат. Орустар менен кошо Кыргызстандын аймагына украиндер да көчүп келе баштайт, алардын көпчүлүгү Россиянын чет жактарынан, ошондой эле Украинанын Полтава областынан көчүп келишет. Татарлар Кыргызстанга XIX кылымдын башында келе баштайт. Алар агартуу, билим берүү жана дин ишмердигин жигердүү жүргүзүшөт.

Кокон хандыгы пайда болгонго чейин эле өзбектер Фергана өрөөнүнүн түштүк батыш тарабында жайгашкан. Өзбектердин чогуу жашаган аймактары болуп өлкөнүн түштүк областтары эсептелет.

Дунгандар XIX кылымдын аягында, 1877-1878-жылдардагы Цинь козголоңуна катышкандыгы үчүн кытай бийлигинин куугунтуктоосунун айынан көчүп келишкен. Уйгурлардын көчүп келүүлөрүнүн биринчи агымы XX кылымдын 20-жылдарына, ал эми экинчи агымы 50-жылдарга туура келет. Ушул мезгилде Кытайда көптөгөн уйгурларды

мекенинен көчүп кетүүгө аргасыз кылган «маданий революция» жүрүп өтөт. Казактар болсо эчен кылымдардан бери кыргыздар менен коңшулаш жашайт. Казактардын Кыргызстандын аймагына каптап кириши жамаатташтыруу жана ачкачылык учурунда башкача айтканда, 20-жылдарга туура келет. 40-жылдардагы сталиндик көпчүлүк айдап жиберүүлөрдүн жыйынтыгында Кыргызстандын аймагына еврейлер, немецтер, чечендер, ингуштар, карачайлар, крым татарлары жана башка элдер көчүп келишет.

2008-жылдын маалыматтары боюнча азыркы күндө Кыргызстанда жашаган көп сандуу этнос-кыргыздар (69,2 %), андан кийин өзбектер (14,5 %) менен орустар (8,7 %), Кыргыз Республикасынын эгемендик жылдарынын ар кайсы мезгилинде негизги улуттук топтордун өз ара мамилеси өзүнчө өзгөчөлүккө ээ болду.[1,35-43 б].

Кыргыз Республикасындагы миграция маселеси 80-жылдардын аягында биринчи ирет пайда болгон. Бул мезгилге Кыргыз Республикасын кошуп, Советтер Союзунун бардык мурдагы республикаларында, социалдык-экономикалык маселелердин, көп учурда турмуштук улутчулдуктун терс түрүндө көрүнгөн улуттук аң-сезимдин өсүшү, ошондой эле каттуу түрдөгү улуттар аралык кагылышуулардын күчөшү туура келет (мисалы, 1990-жана 2010-жылдын жайында Ош шаарында болгон окуялар). Миграция боюнча Департаменттин маалыматтары боюнча, 1990-2001-жылдарда Кыргыз Республикасынан калктын кетүүсү 450 миң адамды түзгөн. Орус калкынын миграциялык ыкчамдыгы өтө жогору болгон.

Улуттар аралык мамилелер өзүнө түпкү улут менен улуттук азчылыктын, улуттук топтордун ортосундагы мамилелерди камтып турат. Улуттар аралык мамилелерде өзгөчө мааниге улуттар аралык эрежелер жана улуттук стереотиптер ээ болот.

Улуттар аралык мамилелердин мүнөзү достук маанайда, бейтарап же чыр чатактуу болушу ыктымал. Бул социалдык-саясий абалга, экономикалык өнүгүшкө, тарыхый өткөнгө, маданий турмуштук шарттарга, түздөн-түз жана так кырдаалга же мамилелешүүгө кызыкдарлыкка байланыштуу [2,25-26 б].

Кыргыз Республикасындагы 90-жылдардын башындагы улуттар аралык кырдаал «өтө көп кырдуулугу, динамикасы жана карама-каршылыктуулугу менен» мүнөздөлөт. «Улуттар аралык мамилелердин бузулушу социалдык-экономикалык, саясий жана жада калса психологиялык мамилелердин таасири астында адам турмушунун бардык чөйрөлөрүндөгү каатчылык көрүнүштөрдүн фонунда жүрүп өттү».

Миграциялык маанайга жана улуттук топтордун өз ара иш-аракетине 1990-жана 2010-жылдардагы Оштогу жана Жалал-Абаддагы улуттар аралык чыр-чатак окуялары чоң таасир тийгизди. 1991-жана 2010-жылдардагы Ош жана Жалал-Абад аймактарында улуттар аралык чыңалуу абалын жана деңгээлин тактоо боюнча социалдык изилдөө-эксперттик сурамжылоо жүргүзүлгөн. Талдоонун жыйынтыгында «трагедиялык окуялардан бир жылдан кийинки улуттар аралык мамилелердин татаалдык» фактысы белгиленген. Бул окуялардын социалдык фонун «экономикадагы каатчылык көрүнүштөр, баанын өсүшү, инфляция, жумушсуздук, керектөө базарынын талкаланышы, жашоо сапатынын жалпы начарлашы» болгон.

1992-жылдан баштап улуттар аралык чыңалуунун төмөндөшү, улуттук чөйрөнүн гармондошуусу жана орус тилдүү калктын миграциялык агымынын азайышы байкалат.

Азыркы мезгилде, улуттар аралык өз ара мамилелердин гармондошуусуна карабастан, айрым бир жактарда окуялардын белгилүү бир өнүгүшү чыр-чатактарга алып келүүчү кандайдыр бир чыңалуу катары дагы эле сакталып турат. Мисалы, 2006-жылдын башында Чүй областынын Искра айылында көптөгөн коомдук жана мамлекеттик ишмерлер тарабынан улуттар аралык чыр-чатак катары аталган жаңжал чыгып кетти. Айылдын компьютердик залдарынын биринде болгон дунган жана кыргыз улутундагы жаштардын ортосундагы мушташ көпчүлүк баш аламандыкка алып келди, анын

натыйжасында бир нече адам оордугу ар кандай деңгээлде жаракаттарды алышкан, 7 үй өрттөлүп жиберилген, 15 үй талкаланган, 115 дунгандын үйүнүн айнектери сынган.

Улуттар аралык мамилелерди изилдөөчүлөр төмөндөгүдөй жалпы жыйынтыкка келишкен: «Кыргыз Республикасынын эгемендик жылдарындагы тутумдук өзгөрүүлөрдүн жыйынтыгында улуттук өз ара иш-аракеттер үчүн мейкиндик азайган жана белгилүү бир шарттарда чыр-чатактык күчкө айланып кетүү жөндөмү бар улуттук чыр-чатактык деңгээл көбөйгөн».

Көптөгөн изилдөөчүлөр эркин Кыргыз Мамлекетинин улуттук саясатынын үч этабын бөлүп көрсөтүшөт: эгемендүүлүктүн баштапкы бир нече жылы, «Кыргызстан-жалпыбыздын үйүбүз» деген ураандын алдындагы президент А.Акаевдин саясатынын мезгили жана 2005-жылдын 24-мартынан кийин башталган азыркы учур.

Биринчи этап, эгемендүүлүккө ээ болгондон кийинки алгачкы 2-3 жылга уланган кыргыз улутчулдугунун деңгээлинин жогорулашы менен мүнөздөлөт. «Түпкү улуттун жарандары» жана «Түпкү эмес улуттун жарандары», «Улуттук азчылык», «диаспоралар» жана башка аныктоолор пайда болгон.

Кыргызстандын шарттарында улутчулдук экстремизм жана сепаратизм түрлөрүнө өтпөгөн менен баары бир улуттар аралык мамилелер деңгээлинде чыңалууга алып келген. «Улутчулдук жаңы элиталардын «идеологиясы» катары тез эле коммунизмди алмаштырды, ошентип жаңы бийлик жаштарды мекенин сүйүүгө жана улуттук сыймык сезимине шыктандыруу үчүн символдорго, адабиятка жана кайрадан жазылган тарыхка токтолот». «Манас» эпосунун 1000 жылдыгы, Ош шаарынын 3000 жылдыгы, Кыргыз Мамлекеттүүлүгүнүн 2200 жылдыгы дагы ушул сыяктуу майрамдар өткөрүлө баштайт. Ушул мезгилде түпкү улуттун артыкчылыктарына басым койгон бир катар мыйзам чыгаруу актылары чыгарылат. Ошондой эле бийликтин жогорку эшелондорунда кыргыз улутунун өкүлдөрүнө өзгөчө жеңилдик берүү саясаты жүргүзүлөт. Мисалы: 1995-жылы Кыргызстандын парламентине шайланган депутаттардын көпчүлүгүн кыргыздар түзгөн, ал эми Советтер Союзунун учурунда парламенттин түзүлүшү өлкөнүн улуттук курамына шайкеш түзүлүүчү.

Көп маданияттуулук саясатына басым жасалган мамлекеттин улуттук саясатындагы экинчи этап 90-жылдардын ортосунан башталат. Ушул мезгилде президент А.Акаев тарабынан «Кыргызстан-жалпыбыздын үйүбүз» деген саясат көтөрүлүп чыккан. 1994-жылы жарандык окшоштукту түзүү боюнча программасын илгерилетүү үчүн биринчи курултай чакырылып, «Улуттук этникалык кызыкчылыктарды коргоого жана билдирүүгө, этносторду бир жалпылыкка-көп улуттуу, көп маданияттуу Кыргызстан элдерине» бириктирүүгө чакырылган Кыргызстан элдеринин Ассамблеясын түзүү чечими кабыл алынган. Курамына 30 маданий борборлор кирген. Бул ассамблея кеңеш берүүчү, кеңешүүчү уюм мартабасына ээ болгон. Миграциялык агымдарды турукташтыруу үчүн 2000-жылы орус тилине расмий тил мартабасын берүү жөнүндөгү мыйзам кабыл алынган, ошондой эле миграциялык жүрүштөрдү тартипке салуу жана турукташтыруу боюнча ведомстволор аралык комиссия түзүлгөн. 2003-2005-жылдар мезгили маданий биригүүгө багытталган саясат жылдары катары мүнөздөлөт. Мисалы, 2006-2010-жылдарга көп тилдүү жана көп маданияттуу билим берүүнү өнүктүрүү жана колдоого алуу комплекстик программасы иштелип чыгат, ал эми 2004-жылы этномаданий топтордун баарын тең өнүктүрүүнү болжолдогон «Кыргыз Республикасынын улуттук өнүгүү Концепциясы» иштелип чыгат жана колдоого алынат.

Мамлекеттик саясаттагы үчүнчү этап 2005-жылдын март окуяларынан кийин башталат. Көптөгөн эксперттердин пикири боюнча, улуттар аралык мамилелер чөйрөсүндөгү абал начарлады. «Сорос-Кыргызстан» Фондусунун «Улуттук өнүгүү» эксперттик тобу эсептегендей, «Саясий жана жалпы элдик мейкиндиктен «Кыргызстан-

жалпыбыздын үйүбүз» ураанынын жок болуп кетиши республиканын көпчүлүк жарандарындагы коопсуздук сезиминин аябай эле түшүп кетишине алып келди жана элиталрдын ошондой эле калктын баарынын саясый жүрүш-туруш контекстин өзгөртүп койду» [3,30-316].

Адабияттар:

1. Вестник Академии Управления При Президента Кыргызской Республики. Бишкек, 2011.- С. 35-43
2. Гендерный анализ кадровой политики в Кыргызстане на примере Министерства экономики и финансов Кыргызской Республики // ПРООН. -Бишкек, 2006.- С.25-26
3. Давыденко О. Анализ этнического конфликтного потенциала в современном Кыргызстане на примере Кыргызско-дунганского конфликта в селе Искра: Магистерская диссертация //Академия ОБСЕ, 2006.- С. 30-31
4. Кыргызская Республика: Географическое распределение бедности // Документ Всемирного банка. - Бишкек. 2005.
5. Кыргызстан на новом этапе развития // ПРООН. – Бишкек, 2005.

Рецензент:

Токтогулова Г.Т. – ф.и.к., доцент